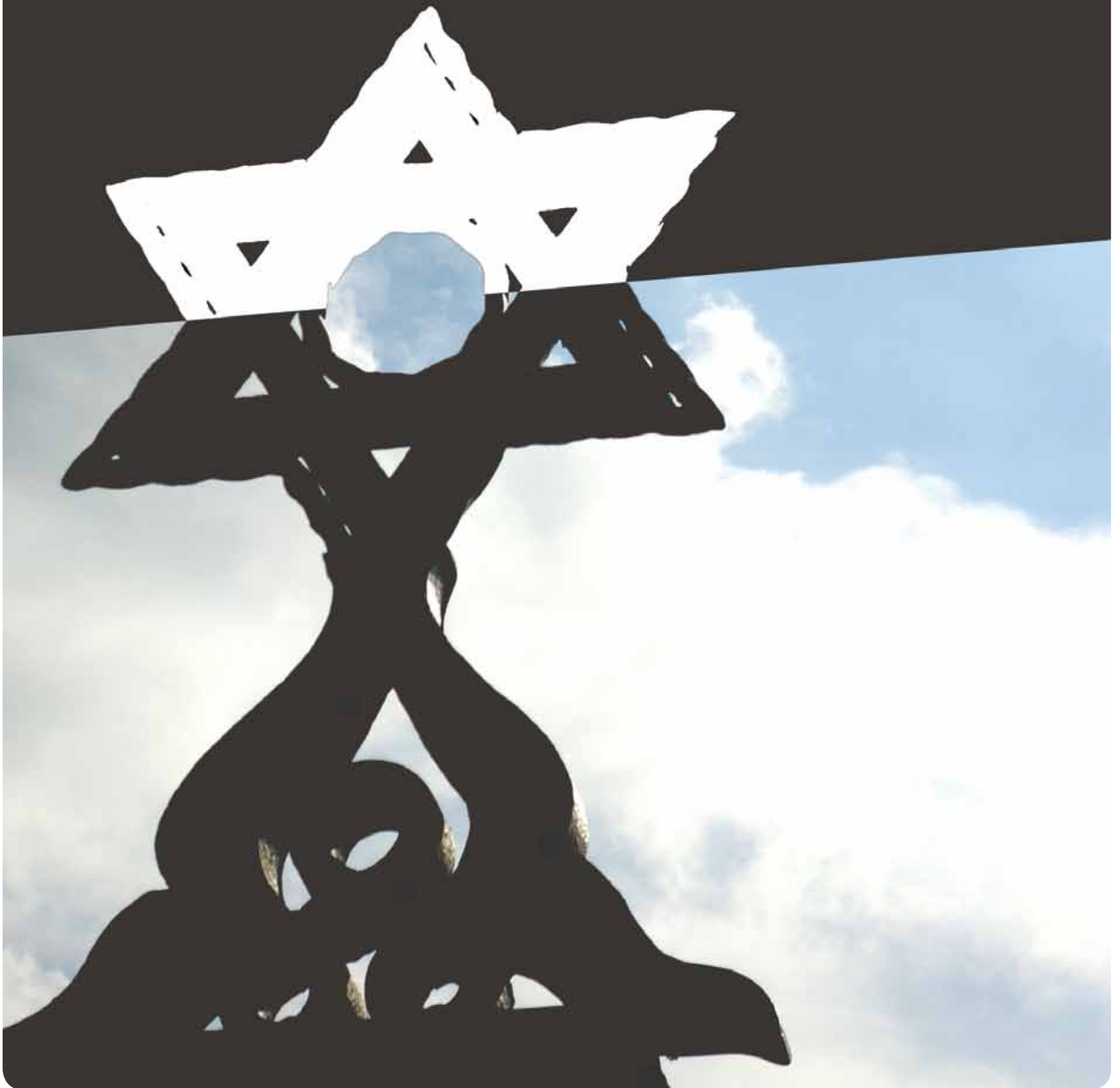

Arie van den Heuvel

ZINGEN IN DE SCHADUW VAN DE DOOD

*Verslag van een reis langs concentratie-
en vernietigingskampen in Polen*

ZINGEN IN DE SCHADUW VAN DE DOOD

Arie van den Heuvel

ZINGEN IN DE SCHADUW VAN DE DOOD

*Verslag van een reis langs concentratie-
en vernietigingskampen in Polen*

2012

Uitgeverij Toetssteen

Westerveld (Drenthe)

*Een toetssteen is een harde zwarte steen die gebruikt
wordt om te testen of goud echt is. Door het gebruik
komen er gouden strepen op de zwarte steen.*

Sindsdien vraag ik mij af hoe ik moet leven
in deze vreemde wereld, ver van jou,
de enige die mij meer heeft gegeven
dan wat men vriendschap noemt en meer dan trouw.

Het leven heeft ons ver uiteengedreven,
het liet niets achter dan herinnering.
Maar is dat niet genoeg om voor te leven,
is dit het niet waardoor ik leef en zing?

Jan Vermeulen (uit de bundel 'Het Ontoereikende', 1944)

Omslagillustratie voorzijde:

Davidster tegen de blauwe lucht met witte wolken op de Joodse begraafplaats in Lodz.

Omslagillustratie achterzijde:

Detail van het beeld van Janusz Korczak op de Joodse begraafplaats in Warschau.

Alle foto's: collectie Arie van den Heuvel.

Overname van tekst en foto's alleen met schriftelijke toestemming van de auteur.

U kunt aanvragen indienen via
publisher@toetssteen-boeken.nl

Copyright
Omslagontwerp
Vormgeving binnenwerk
Druk
Uitgave
ISBN

© 2012 Arie van den Heuvel
Willeke Brandsma
WOUWontwerp, Steenwijk
Bizzprint, Amersfoort
Toetssteen, Westerveld (Drenthe)
978-90-818914-2-4

toetssteen-boeken.nl

INHOUD

VOORWOORD 11

VERANTWOORDING 13

1 WEESKINDEREN

Op weg naar het voormalig Oostblok 16

Berlijn - Scheunenviertel 18

2 WAT IS BESCHAVING?

Op weg naar Krakau, de vroegere hoofdstad van Polen 20

In de Middeleeuwen het grootste marktplein van Europa 22

3 IK HOOP DAT IK HIER UITKOM

Kazimierz en de Joodse begraafplaats in Krakau 24

Auschwitz I, 'Arbeit Macht Frei' 26

Block 10 28

Zyklon-B 29

Auschwitz II – Birkenau, het grootste vernietigingskamp 31

Totale ontmenselijking 34

Seminar na het bezoek aan Auschwitz 36

Waarom? 37

Hoe kon dit gebeuren? 38

Hoe nu verder? 39

Schuld, vergeving en verantwoordelijkheid 40

4 SAMENGEBRACHT OP VIER VIERKANTE KILOMETER

Het getto van Warschau 42

Mila 18 43

Umschlagplatz 45

Pawiak 46

Martelkamer 47

5 HOOGMOED STAAT AAN DE BASIS

- Een hagenpreek op sabbat 50
- Een sabbatsreis ver binnen Warschau 52

6 WIJ ZIJN HIER, MAAR WAAR ZIJN ZIJ?

- Ontmoeting bij de gettomuur met een ooggetuige 54
- Gettopanden en de Nozyksynagoge 56
- De Joodse begraafplaats in Warschau 57
- Vernietigingskamp Treblinka 59

7 HET BAD VAN DE KAMPCOMMANDANT

- Monument voor alle gevallen in het Oosten 64
- Het NN-meisje van de poort van Lublin 65
- Majdanek, vernietiging in zicht van de stad 67
- Dood door koolmonoxide 70
- Het bad 72
- Seminar over onze levensopdracht 74

8 EEN IJZEREN RITME VAN WEKELIJKSE TRANSPORTEN NAAR DE DOOD

- Op weg naar Sobibor 76
- 'O aarde, bedek mijn bloed niet.' 77
- Selma Wijnberg 79
- Veldkeien op de Hemelvaartsweg 80
- Overleven 83

9 WIE KAN BEGRIJPEN, WAT ONVOORSTELBAAR IS?

- De Joodse begraafplaats in Lodz, de grootste van Europa 86
- Seminars voor gevorderden 88
- Chelmno I, vernietiging in zicht van de kerk 90
- Chelmno II, een doodsfabriek in doodse stilte 92
- Seminar 'Wat kunnen we leren van Duitsland?' 94

10 ZES MILJOEN MAAL ÉÉN MENS VERMOORD

Conferentie op het adres Am Grossen Wannsee 58 98

'Am Israël Chai!' 100

11 NEVER AGAIN, IK ZAL WOORD HOUDEN!

Inleiding 102

Never Again? 103

Israël in de beklagdenbank 105

Ik zal woord houden! 107

12 DE TUSSENMUUR WEGGEBROKEN

Inleiding 110

Bijbelstudie of moderne theologie? 110

Ware godsdienst of religie? 112

Religie in 'de kerk' 113

Vervangingstheologie 115

Aan zijn vrucht kent men de boom 117

Het geheimenis van het evangelie 118

Kerk van de eindtijd of de tussenmuur weggebroken? 119

13 MAAR GIJ GEHEEL ANDERS, KIJK! ZIE!

Inleiding 122

Maar gij geheel anders 122

Wat kunnen wij leren? 124

Kijk! Zie! 125

From Darkness To Light 126

14 WIJ WILLEN MET U GAAN 128

15 PSALM 32 130

LITERATUUR 132

EERDER VERSCHENEN BIJ TOETSSTEEN BOEKEN 135

VOORWOORD

Arie van den Heuvel beschrijft zijn 'Zingen in de schaduw van de dood' als een persoonlijk verslag van zijn reis naar Polen in de zomer van 2012.

Samen hebben wij bij die immense asheuvels gestaan in de vernietigingskampen Majdanek en Sobibor. Wij probeerden onszelf een beeld te vormen hoe de nu lege synagogen, verspreid over heel Polen, bevolkt werden door duizenden bezoekers die er niet meer zijn. Wij hebben onderweg gesproken, gedeeld, gefilosofeerd. Wij hebben naar elkaar geluisterd en samen gezwe-
gen.

Dit alles, elk van deze momenten, heeft Arie van den Heuvel op een heel bijzondere manier samengevat in zijn 'Zingen in de schaduw van de dood'.

Zelf maak ik deze reizen naar Polen, het land van duizend jaar Joodse geschiedenis, al vele jaren. Vaak wordt mij de vraag gesteld wat mij beweegt deze lange reizen ook te ondernemen met christenen.

De reden die ik daarvoor aangeef is dat een van de belangrijkste taken die er voor christenen en Joden in de hedendaagse samenleving bestaat is met elkaar in gesprek gaan om dat eeuwenlange wederzijdse stilzwijgen te doorbreken. Het naast elkaar leven en elkaar niet kennen en verstaan heeft mede geleid tot die verschrikkelijke gebeurtenissen, waarvan wij samen tijdens onze reis getuige zijn geweest.

Het boek dat nu voor u ligt is voor mij opnieuw een bevestiging hoe belangrijk het is dat wij elkaar leren kennen en verstaan.

Zelf versta ik de reizen naar landen als Polen vanuit mijn eigen Joodse achtergrond en leefwereld. Het zal de lezer duidelijk zijn dat de schrijver van dit boek dezelfde beelden, dezelfde ervaringen, dezelfde emoties vertaalt vanuit zijn eigen christelijke wereld en kennis.

Voor mij is juist dit een getuigenis hoe goed het is om samen deze reizen te maken, op deze plaatsen naast elkaar te staan, elkaar daar een schouder te lenen, om na duizend jaar met elkaar te praten om - in goed vertrouwen in de Eeuwige en met Zijn hulp - gezamenlijk te bouwen aan de wereld van de toekomst.

'Zingen in de schaduw van de dood' van de hand van Arie van den Heuvel is voor mij dan ook veel meer dan een reisverslag of een getuigenis. Het is een bevestiging van hoop en vertrouwen in een wereld waar christenen en Joden samen vorming aan kunnen geven.

Rabbijn Lody B. van de Kamp (BEd.)

Oktober 2012/Cheswan 5773

VERANTWOORDING

In 2008 waren Anja, onze dochter Arianne en ik in Israël en bezochten wij o.a. Yad Vashem. Daar zag ik getuigenissen van overlevenden van de Shoah en ontstond het idee zelf eens in Auschwitz te gaan kijken. Dit voorjaar vroegen mensen: 'Waar gaan jullie heen op vakantie?' Ik zei: 'Wij gaan een reis maken naar Polen en daar kijken hoe er tot de Tweede Wereldoorlog een rijk Joods leven was dat in de oorlog is vernietigd. We gaan vijf concentratiekampen bezoeken: Auschwitz, Treblinka, Majdanek, Sobibor en Chelmno.' De reacties varieerden van dat moet iedereen eigenlijk doen tot aan ongeloof en onbegrip. 'Ben je Joods dan?' Nee, ik ben niet Joods, maar ik geloof wel in een Joodse Messias en lees een Joods boek genaamd de Bijbel, het Woord van God, door de Eeuwige gegeven aan Zijn volk Israël. Het boek dat u nu in handen heeft is het persoonlijk verslag van een reis van dinsdag 31 juli tot en met donderdag 9 augustus 2012 langs genoemde concentratie- en vernietigingskampen. Ik weet nu dat het ter plekke zijn een bijzonder indrukwekkende ervaring is. Dit heb ik zo goed mogelijk onder woorden proberen te brengen.

De reisleiding bestond uit rabbijn Lody B. van de Kamp en Ruben Ridderhof. Lody heeft onderweg in de bus en 's avonds seminars gegeven over het Joodse leven van vroeger in Oost-Europa, maar ook over de vernietiging van dat leven en de gevolgen. Hij heeft op heel veel vragen van ons uitleg gegeven met veel stof tot nadenken over deze wereld en hoe wij, mensen, met elkaar omgaan. Dit alles met een enorme schat aan kennis, verhalen, anekdotes en wijsheid vanuit de Talmoed en niet te vergeten humor. Ruben wist in zijn ochtend- en avondsluitingen altijd op een rake manier een verband te leggen met de activiteiten en belevenissen op die dag. Chauffeur Johan heeft ons met zijn bus op uitstekende wijze 4200 kilometer lang veilig over de vele wegen geleid en weer thuisgebracht. De sfeer in de groep was prima. Een ieder was heel geïnteresseerd in alles wat er te zien en te horen was en we hebben dat ook met elkaar gedeeld. Het waren beslist geen Poolse landdagen! Hier en daar staat een citaat van reisgenoot Lex Wind. Hij heeft op reis een weblog bijgehouden en dit met ons gedeeld. Zijn teksten heb ik met zijn toe-

stemming grotendeels opgenomen in dit verslag. Zijn weblog: lexwind61.waarbenjij.nu

Reisgenoten Wim en Willy Neevel zonden mij enkele aanvullingen en informatie van rabbijn Gary M. Bretton-Granatoor over leren zien. Reisgenoten Bart en Ria den Bak dank ik voor 'tekenen van herkenning' en Ruben voor zijn commentaar. Na de reis had ik behoefte om verbinding te leggen met thema's die mij interesseren: Israël en 'kerk en geloof'. Dit heeft geresulteerd in een drietal beschouwingen in de hoofdstukken '11 Never again, Ik zal woord houden!', '12 De tussenmuur weggebroken' en '13 Maar gij geheel anders, Kijk! Zie!'. Deze zijn geschreven vanuit mijn referentiekader en de opvattingen daarin zijn geheel voor mijn rekening.

Ten slotte veel dank aan Willeke Brandsma voor het ontwerp en de vormgeving en Klaas de Jong voor zijn bereidheid mee te werken aan de uitgave van dit boek.

Hoogland, 17 september 2012 (Rosj Hasjana 5773)

Arie van den Heuvel

Weeskinderen

OP WEG NAAR HET VOORMALIG OOSTBLOK

Dinsdag 31 juli 2012: Onze opstapplaats is de Wilhelminalaan in Amersfoort. In de oorlog was dit de route die de gevangenen van kamp Amersfoort liepen tussen het station en het kamp. Toeval bestaat niet.

We zijn om 9.15 uur uit Amersfoort vertrokken en maken twee tussenstops, o.a. bij Helmstedt. Dit was van 1945 tot 1995 de vroegere grenspost tussen de BRD en de DDR. Het complex is nu een museum voor politieke geschiedenis waar regelmatig congressen plaatsvinden.

Onderweg leest rabbijn Lody van de Kamp voor uit eigen werk: 'Weeskinderen'. Een verhaal waarbij je meegenomen wordt op een reis van Lublin, via Warschau en Berlijn, naar Scheveningen en retour. Het boek is opgebouwd uit waargebeurde verhalen, maar samengebracht in hoofdpersoon Jossele. Op alle komende reisdagen leest Lody stukken voor. De oorlog krijgt zo een persoonlijk gezicht.

Verder vertelt Lody iedere dag wat over de geschiedenis van het nazirijk in Europa en de gevolgen voor de Joden. Dat doet hij aan de hand van jaartallen. Hij begint in 1933 en op de laatste reisdag is hij toe aan 1945. Enkele voorbeelden:

1933: Hitler aan de macht na democratische verkiezingen. Binnen enkele weken wordt de Joden in Duitsland de ene na de andere beperking opgelegd en wordt Dachau geopend. Huiveringwekkend om te beseffen dat een maatschappij binnen weken een ander aanzien krijgt en een jaar na verkiezingen fundamenteel is gewijzigd. Nederland telde 115.000 Joden, Duitsland 500.000 en Polen 3.150.000.

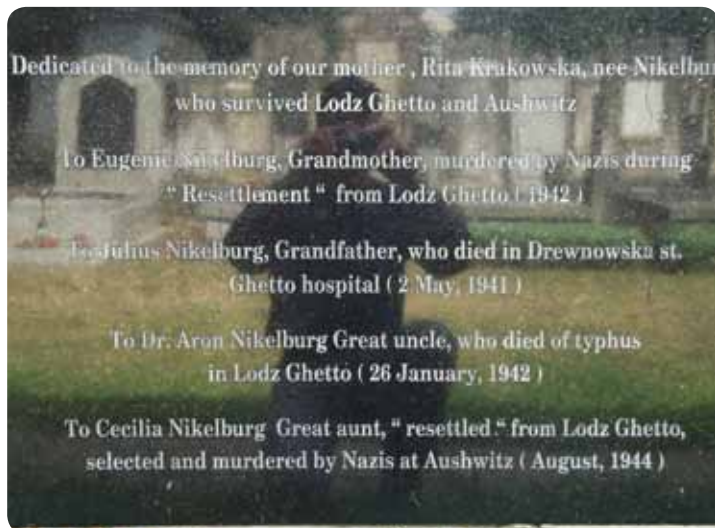
1934: Grote armoede onder Duitsers en vooral onder Joden. 170.000 Joden uit Polen komen naar Berlijn.

1936: Steeds verdergaande beperkingen voor de Joden. De Gestapo in Duitsland wordt boven de wet verheven.

1937: Reizende tentoonstelling 'De eeuwige Jood' om Duitsland geestelijk nog meer voor te bereiden op 'vergelding'.

1938: De Anschluss met Oostenrijk en opening van Mauthausen.

De Kristallnacht en een boete van één miljard Reichsmark aan de Joden vanwege het toebrengen van 'schade aan Duitse bezittingen'. Ironisch genoeg zijn dat de vernielde Joodse winkels en synagogen. Pogrom met 17.000 gearresteerde Joden.

Plaquette op de Joodse begraafplaats in Lodz.

BERLIJN - SCHEUNENVIERTEL

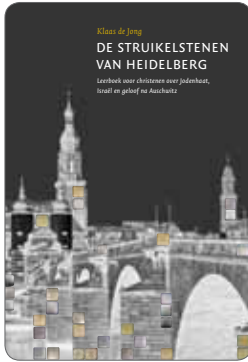
We zijn aan het eind van de middag in Berlijn. Daar hebben we een wandeling gemaakt door het Scheunenviertel, een voormalig Joodse wijk, met veel herinneringen, monumenten, plaquettes, stolpersteinen, het voormalig Joods ziekenhuis, nu een café-restaurant. We bezoeken het monument op de plaats waar vroeger het Joods bejaardenhuis stond. Het monument is ter nagedachtenis aan de 55.000 uit Berlijn gedeporteerde Joden, die omgekomen zijn in Auschwitz en Theresienstadt. Vlakbij staan nog twee grafstenen van de familie Mendelssohn, de enige twee stenen die heel terug gevonden zijn na de verwoesting van de Joodse begraafplaats door de nazi's. We lopen langs de grote synagoge in de Oranienburgerstraat. Deze is in de Kristallnacht in 1938 niet helemaal in vlammen opgegaan, omdat een Duitse brandweerman ondanks een verbod toch ging blussen. Het kostte hem zijn baan. De synagoge werd geplunderd en gebruikt als paardenstal. Tegenwoordig worden weer diensten gehouden, maar op sabbat zijn toeristen niet welkom. De Joodse gemeenschap is zo klein dat zij in het niet zou vallen bij de hoeveelheid toeristen. In dit deel van Berlijn staan nog steeds huizen die zichtbaar kogelsporen uit de oorlog dragen. De Joodse wijk ligt in het deel van Berlijn dat in de Koude oorlog tot Oost-Berlijn en de DDR hoorde. Na de wandeling gaan we per bus naar ons hotel aan de Prenzlauer Allee.

LITERATUUR

- Archbold, Norma, *De bergen van Israël; waarom de Westelijke Jordaanoever bij Israël hoort*. Shalom Books, Putten.
- Bakels, Floris B., *Nacht und Nebel; mijn verhaal uit Duitse gevangenissen en concentratiekampen*. Elsevier, Amsterdam.
- Barneveld, Jan van, *Om Sions wil niet zwijgen*. Uitgeverij Het Zoeklicht, Doorn.
- Barneveld, Jan van, *Het herstel van Israël*. Shalom Books, Putten.
- Blois, dr. Matthijs de, *Israël; een staat ter discussie?* Uitgeverij Groen, Heerenveen.
- Brown, dr. Michael L., *Bloed aan onze handen*. Shalom Books, Putten.
- Bruin, Pé de, *Israël in eeuwigheid bemind*. Novapres.
- Bullock, Allan, *Hitler; leven en ondergang van een tiran*. Omegaboek, Amsterdam.
- Hoddenbagh, H.W., *Gods heilsplan*. Eigen uitgave.
- Jong, Klaas de, *De struikelstenen van Heidelberg; leerboek voor christenen over Jodenhaat, Israël en geloof na Auschwitz*. Uitgeverij Toetssteen, Westerveld.
- Kamp, Lody van de, *Weeskinderen*. Uitgeverij Mozaïek, Zoetermeer.
- Kamp, Lody van de, *Dagboek van een verdoofd rabbijn*. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer.
- Lancaster, D. Thomas, *Het geheimenis van het evangelie; Jood, gelovige uit de volken en het eeuwig voornemen van God*. Bread Of Life, Vlissingen.
- Liempt, Ad van, *Jodenjacht; de onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog*. Uitgeverij Balans, Amsterdam.
- 132 Liempt, Ad van, *Selma; de vrouw die Sobibor overleefde*. Uitgeverij Verbum, Laren.
- Lieth, Norbert, *De profeet Zacharia; visioen voor een nieuwe tijd, wat uiteindelijk zal gebeuren*. Uitgeverij Middernachtsroep.
- Lutzer, Erwin W., *Hitlers kruis; hoe het kruis van Christus gebruikt werd als symbool van de nazi-agenda*. Grace Publishing House, Veenendaal.
- Matzken, R.H., *Handelingen der gemeente; de geschiedenis van de christelijke gemeente door de eeuwen heen (twee delen)*. Uitgeverij Kok, Kampen.

- Mulder, Catharina, *Een eenzaam avontuur; de weg van Marjorie Eberlé-Gotlib, een Messiasbelijdende Jodin*. Hadderech/ His Printing, Groot Ammers.
- Poot, ds. Henk, *De Koning der Joden; verkenning in het Nieuwe Testament vanuit het perspectief van Israël*. Uitgeverij Barnabas, Heerenveen.
- Praag, prof. dr. H.M. van, *Jodenhaat en Zionshaat; een drama in vijf bedrijven*. Uitgeverij Aspekt, Soesterberg.
- Presser, dr. J., *Ondergang (twee delen); de vervolging en verdelging van het Nederlands Jodendom 1940-1945*. Staatsuitgeverij, Den Haag.
- Repko, Bart, *Ik zal; beloften van herstel voor Israël*. Uitgeverij Exchange, Aalsmeer.
- Repko, Bart, *Steen door de ruit*. Uitgeverij Exchange, Aalsmeer.
- Repko, Bart, *Terug van weggeweest*. Uitgeverij Exchange, Aalsmeer.
- Saada, Tass, *Arafat was mijn held; hoe een PLO-sluipschutter liefde voor de Joden kreeg*. Uitgeverij Gideon, Hoornaar.
- Shulam, Joseph, *God, Israël en de kerk*. Shalom Books, Putten.
- Spaans, Jaap, *Waarom Israël niet zal verdwijnen; een antwoord op de vraag of Israël nog bestaansrecht heeft*. Oogstpublicaties, Amsterdam.
- Uris, Leon, *Mila 18*. Hollandia, Baarn.
- Vermaat, Emerson, *Heinrich Himmler en de cultus van de dood*. Uitgeverij Aspekt, Soesterberg.
- Visser, Yochanan, *Israël aangeklaagd; de cognitieve oorlog tegen de Joodse staat*. Chai Pers, Christenen voor Israël.
- Vlaskamp, Bennie, *Post uit de vergetelheid; brieven en kaarten uit getto's en nazi-kampen*. Compaan Uitgeverij, Maassluis.
- Wiesel, Elie, *Nacht*. J.M. Meulenhoff Uitgeverij, Amsterdam.

EERDER VERSCHENEN BIJ TOETSSTEEN BOEKEN

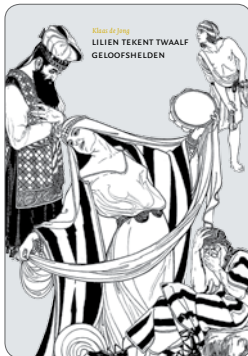

DE STRUIKELSTENEN VAN HEIDELBERG

Een boek voor christenen over de rol van het volk Israël en de achtergronden van Jodenhaat en Holocaust.

Ds. Henk Schouten in Het Zoeklicht in nr. 17 2012: *'Een makkelijk leesbaar boek, soms ontroerend, zeker leerrijk en de moeite waard aan te schaffen.'*

ISBN 978-90-818914-0-0

LILIEN TEKENT TWAALF GELOOFSHELDEN

De Joodse kunstenaar Ephraïm Moshe Lilien was één van de belangrijkste boekillustratoren uit het begin van de vorige eeuw. Hij illustreerde in Jugendstil een aantal Bijbelboeken.

In het boek zijn hieruit tekeningen opgenomen. In totaal telt het boek 38 tekeningen en kopergravures, een levensbeschrijving van de Zionist Lilien en teksten in ik-vorm bij de twaalf geloofshelden.

ISBN 978-90-818914-1-7

Voorjaar 2012 vroegen mensen: 'Waar gaan jullie heen op vakantie?' Ik zei: 'Wij gaan een reis maken naar Polen en daar kijken hoe er tot de Tweede Wereldoorlog een rijk Joods leven was dat in de oorlog is vernietigd. We gaan vijf concentratiekampen bezoeken: Auschwitz, Treblinka, Majdanek, Sobibor en Chelmno.'

Zomer 2012 staan we in Auschwitz, het grootste concentratie- en vernietigingskamp met boven de poort de leuze 'Arbeit Macht Frei'. Nog voordat we het kamp binnengaan zie ik een groep Israëliëse jongeren naar buiten komen, leeftijd rond achttien jaar. Twee jongens lopen met de armen over elkaars schouders geslagen. Een meisje loopt te huilen en wordt door anderen getroost. Ze hebben de vlag van Israël bij zich. Deze eerste aanblik raakt mij diep. Iedere Israëli, iedere Joodse familie draagt de sporen van vernietiging met zich mee, ook deze generatie jongeren nu.

Het boek dat u nu in handen heeft is het persoonlijk verslag van een reis langs genoemde concentratie- en vernietigingskampen. Ik heb veel gelezen over de oorlog en foto's gezien van de kampen. Daardoor had ik een beeld van de verschrikkingen. Hoewel ik het met eigen ogen wilde zien, vond ik het ook spannend. Hoe ga ik reageren? Wat gaat er door mij heen als ik een kamp, een gaskamer, een crematorium binnenloop?

toetssteen-boeken.nl
ISBN 978-90-818914-2-4